

מאמר ב

פרק א

א. המטבע של אמירת על הנסים טבועה היא בתכנם של שני המועדים : חנוכה ופורים. השואת הנוסחאות של המטבע הזה תעמידנו על ההבדל ביניהם. המשפט האחרון של „על הנסים” של פורים הוא תלויית המן על העץ. ונמצא שאין כאן אלא סיפור העובדא של נס פורים, ואין כאן זכר לקביעות החג לשמו של נס זה. ולא כן הוא נוסח המטבע דחנוכה. דאם הי' הנוסח של מטבע חנוכה שוה לפורים היה צריך להסתיים ב„והדליקו נרות בחצרות קדשך” אשר זה הוא סיום העובדא דנס חנוכה. ובמקום זה יש כאן הוספה על אודות קביעות החג לשמו של הנס, והמשפט האחרון של מטבע הנוסח דחנוכה הוא „וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול.” ונראה דטעם השינוי הזה נעוץ הוא בהבדל גדר חובת אמירת על הנסים בפורים מגדר חובת אמירה זו בחנוכה. דבפורים אין אמירת על הנסים חובה אלא מצד הזכרת המאורע של היום בתפלה ובברכת המזון ; מה שאין כן בחנוכה דמלבד חובת הזכרת המאורע של היום יש עוד חיוב נוסף של הודאה על הנס, ועל כן נכלל זה גופא בנוסח דעל הנסים דחנוכה, להודיע דבאמירה זו מתקיימת היא חובת ההודאה. ולזה מסיימים „וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות” וכו' ; מה שאין כן בפורים דאין בו חובה מסוימת של הודאה, ולכן לא בא בנוסח דעל הנסים רק ענינו של המאורע. באופן דלא מצינו ענין הודאה במיוחד ובמסוים בשום קביעות זמן מלבד בחנוכה.

ב. ומהלך הדברים כך הוא : כל השרשים של הענינים שנודמנו לה לכנסת ישראל בדרך הנצח שלה נמצאים הם במעשה אבות. מעשה אבות סימן לבנים. ולדעתם של חכמים הסימן של גזירות השמד שאירעו לבנים הוא במעשה אבות של ויאבק איש עמו דיעקב אבינו. ובודאי שהדבר טעון ביאור שהרי כמה מלחמות היו להם לאבות-העולם בחייהם, וגם ליעקב אבינו עמדו לו כמה שטנים כגון עשו ולבן, ובכל זה הסימן לגזירת השמד הוא דוקא במאבק זה דויאבק איש עמו. אלא דיעוויין אגרת המוסר

דמבואר שם בדרכי העבודה נמצאים הם שני מיני מלחמה : מלחמה בין המדות והדעת, ובין הקדושה והטומאה. הראשונה היא מלחמה טבעית שמצינו דוגמתה גם בענינים שאין להם שום שייכות עם דרכי עבודת השם, דהמדות נמשכות אחרי הערב לשעתו, והדעת מחשבת חשבונות של עתיד. אבל המלחמה בין כחות הקדושה והטומאה היא מלחמה שלא מצינו בטבע דוגמתה, שכן אין בתוך הטבע לא קדושה ולא טומאה. והוא הדין והיא המדה גם בכלליות כנסת ישראל. גם לכנסת ישראל בכלל יש לה שני הסוגים של מונעים ומעכבים. יש לה עכובים מצד אומות העולם המשמשים לה מניעות בדרכה על ידי התעוררות כחות טבעיים של פיתוי והסתה של חיי שעה, דוגמת המלחמה הטבעית בין המדות והדעת אצל היחיד. וכמו כן יש לה לכנסת ישראל גם מניעות ועכובים מצד אומות העולם על ידי התעוררות כחות רוחניים של טומאה, שאין ענינם להדיחה לתוך הפח של חיי שעה, אלא דוקא לבטל את קדושתה. גזירת השמד היא דוגמא למניעות ועכובים של הסוג השני, שהרי זה הוא ענינם של גזירות השמד שכל עיקרם אינם באים אלא להעביר על דת, דהיינו ביטול קדושתה של כנסת ישראל. וזו היא הסברתם של דברי חכמים שמימנם של דורות השמד הוא במעשה אבות של ויאבק איש עמו, מפני שהאיש הזה הרי הוא שרו של עשו. כלומר מלחמה שאין למצא דוגמתה בטבע, ומפני כך מאבק זה הוא השרש למלחמתם של הבנים עם מניעות ועכובים הקמים עליהם אך ורק לבטל את קדושתם. ולא עוד אלא שגם לעמידה בנסיונות של גזירות השמד יש להם לבנים סימן במעשה אבות של עובדא זו. שהרי כך אמרו חכמים וירא כי לא יכול לו נגע בצדיקים שעתידים לצאת ממנו בדורו של שמד.

ג. וממשיכים אנו את הקו הלאה. מכיון שבמעשה אבות של עובדא זו מצינו שלא זכה יעקב לשם ישראל כי אם לאחר הנצחון על השר הזה הנאבק עמו ; כמו כן גם הסימן לבנים של עובדא זו, דהיינו העמידה בנסיונות של גזירות השמד מתיחסת היא לתואר שם ישראל אשר עליהם. סימן זה לבנים כיצד הוא מתפרש ? — גם בהלכות מסירות נפש מצינו מקום מיוחד לגזירות השמד, שהרי בשעה שהכונה היא להעביר על דת אפילו על ערקתא דמסאני יהרג ואל יעבור. והרי מסירות נפש זו על ערקתא דמסאני איננה מסירות נפש על דיניה ומצוותיה של תורה, דלעולם אין האימור עצמו נעשה לחמור יותר על ידי כונתו של האנס, אלא שמסירות נפש זו באה היא על כלליות התואר של ישראל, דהעברת

ישראל מעל דתם פוגעת היא בכלליות תואר ישראל, ואין לנו עסק בזה כלל עם החומר של פרטיות העבירה.

ד. אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו. מדובר בכאן על אודות בחירה ועל אודות נתינה. חגר"א מחלק את שתי העובדות לשני ענינים לפי סדר הזמנים. הבחירה היא מה שנאמר למשה בשני לחדש סיון ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. והנתינה היא ארבעה ימים לאחר כן בשעת אמירת אנכי. אם באנו להתאים ענין זה להלכות מסירות נפש היה צריך לומר בלשון זה: מסירות נפש על עבירות וחטאים הדוחים פקוח נפש זו היא מסירות נפש המתיחסת למתן תורה, שכן עבירות וחטאים הללו מתן תורה הם; שאני מסירות נפש של דור השמד, שמכיון שחובת המסירות נפש היא לא מצד האיסור כי אם מצד הכונה הכללית של העברת הדת, הרי המסירות נפש היא על התואר הכללי של יהוד שם ישראל בעמים. פולמוס של יונים הוא גזירת השמד הראשונה שפגעה בישראל. וכאן הוא ההבדל בין מסירות נפש דפורים ובין מסירות נפש דחנוכה. דמסירות נפש דפורים היא מסירות נפש על ה"ונתן לנו", קיימו וקבלו; ואלו מסירות נפש דחנוכה היא מסירות נפש על ה"בחר בנו". והואיל אשר כל מסירות נפש על דרגא רוחנית עושה את הדרגא הזו לבת-קיימא, (דבר שמסרו נפשם עליו מתקיים בידם) הרי מסירות נפש של דור השמד מכנים את תואר הישארליות למוד הקיימות. וכאן הגענו לפשר דבר של הסימן לבנים בענין זה. כי כשם שבמעשה אבות לא בא התואר ישראל כי אם לאחר הנצחון על שרו של עשו; כמו כן אצל הבנים נעשה הוא התואר הזה לבן-קיימא לאחר העמידה בנסיונות של גזירות השמד.

פרק ב

ה. בבנין המלים של לשון הקודש נודמנו לפונדק אחד שני מושגים: הבעת החזקת טובה (דאנקען), והסכמה לדעת הצד השני (נאכגעבען). לשני המושגים הללו יש בלשון הקודש ביטוי משותף: הודאה. הודאת בעל דין — פירושה הסכמה לדבריו של הצד השני; הודאה על העבר — פירושה הבעת החזקת טובה על מעשה חסד. הסברת השיתוף הזה היא, כי בתכונת נפשו של אדם טמונה היא השאיפה להיות סמוכה על שלחן עצמה, מבלי להזקק לעזרתו של הזולת. ובשעה שאדם מביע את חכרת

טובתו לחברו ונותן לו תודה, באותה שעה יש כאן הודאת בעל דין כי בפעם הזאת אמנם לא עלתה בידו והיה עליו להשתמש בטובתו של חברו. באופן שהשרש הנפשי העמוק של כל הבעת תודה הוא מעשה הודאה. ועל אחת כמה וכמה שכך הוא הענין בבין אדם למקום. עיר פרא אדם יולד. ובטבע הפרא של כל אדם גנוזה היא ההנחה של כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. (וכבר אמר אחד מחכמי העבודה: פארצן מענטשן וואס זינגן דעם בורא עולם א דודעלע, מזרח דו, מערב דו, וגו'. און פארצן מענטשן וואס זינגן זיך א איכ'עלע, מזרח איך, מערב איך וגו'.) ובשעה שהוא מקריב את תודתו למקום הרי זו הודאה כי לית ליה מגרמיה כלום.

ו. ענין זה מכנים הכלטה מיוחדת בכפילות מושג ההודאה בסגנונה של ברכת ההודאה בשמונה עשרה, המתחלת ב"מודים אנחנו לך, ותיכף במשפט הסמוך לו חוזר הוא ענין זה "גודה לך ונספר תהלתך." אלא שהם הם הדברים המבוארים בכאן. אף על פי שגם הסכמה לדעתו של הצד השני וגם הבעת החזקת טובה יש להם שם הפועל משותף, מכל מקום מחולקים הם באופן קשורו של הפועל עם הבא לאחריו. בשעה שהכונה היא על הבעת החזקת טובה הרי הוא מקושר עם מה שלאחריו על ידי תיבת "על," דהיינו שהחזקת הטובה היא על שעשית עמדי כך וכך, וכזה תיבת "על" עומדת היא במקום עבור; ואלו כשהכונה היא הסכמה לדעתו של הצד השני, הרי הוא מקושר עם מה שלאחריו על ידי האות "ש," כגון ראובן מודה שהוא חייב לשמעון. ומפני כן מכיון שהפתיחה של ברכת ההודאה דשמונה עשרה היא במודים אנחנו לך "שאתה" וגו' הרי פירושה של הודאה זו הוא במובן של הודאת בעל דין. ואלו ההודאה במשפט השני של ברכה זו אשר תיבת "על" רצופה לו, "גודה לך על חיינו המסורים בידך" הרי הכונה היא במובן קרבן תודה. ויעוין עוד רש"י על אמירתה של לאה הפעם אודה את השם, והוסיף רש"י על זה שנמלתי יותר מחלקי. כלומר ענין התודה עבור לידתו של יהודה כולל בתוכו גם הודאת בעל דין שזה אינו מגיע לה בדיון.

ז. וכאן הגענו למקומו של ענין ההודאה שלא מצינו לו שום קביעות זמן אחרת מלבד מועד החנוכה. כי הלא בקריאת שם ישראל שזכה לו יעקב אחרי הנצחון על שרו של עשו פירשו חכמים שהודה לו על הברכות, וכבר נתבאר לנו בפרק הראשון כי מעשה אבות זה הוא סימן לבנים בשעת עמידה בנסיונות של גזירות השמד. והיינו כי כל עמידה בנסיון

של העברת הדת מעוררת הודאה בברכתם של ישראל. ונמצא כי הישועה של חנוכה שהיתה הישועה הראשונה של כנסת ישראל על ידי מסירות נפש על העברת הדת, כוללת בתוכה גם את הודאתם של שרי עשו בסגולותיה של כנסת ישראל. והרי כנסת ישראל מחזירה את ההודאה הזו לשרשה, והיא קובעת חובת הודאה מסוימת ומיוחדת לימי החנוכה. וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול. אמירת הלל משותפת היא לכמה זמנים, אבל באמירת ההודאה עומד הוא מועד החנוכה לעצמו. השם יהודים אשר בו נקראת האומה כולה עיקר ענינו הוא שהם מודים תמיד להשם על חסדיו ; מכל מקום בשורש השם הזה נמצא גם ענין הודאת בעל דין, על ידי אשר האם זכתה ליצירת השם הזה הכירה שנמלה יותר מחלקה. והוא הדין והיא המדה בהודאה דחנוכה. ואף על פי שעיקר ענינה של הודאה זו הוא תודה על הנם של הישועה, מכל מקום בשרשה של הודאה זו גנוז הוא גם ענין של הודאת בעל דין, על ידי אשר במסירות נפשם של ישראל כנגד העברת הדת מכריחים הם את שרו של עשו להודות בתוקף קיומו של שם ישראל. לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל, ופרשו חכמים מלמד שהודה לו על הברכות. להודות ולהלל לשמך הגדול.